

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора
Шаповала Юрія Івановича
на дисертацію

Шуйського Ігоря Володимировича

на тему

«ВСЕУКРАЇНСЬКА СИСТЕМА ТОРГСИН НА ХАРКІВЩИНІ: СТВОРЕННЯ
ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ (1931–1936 рр.)»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 –
Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Дотепер не дуже велике коло осіб (і у нас, і в інших країнах) знає, що Голодомор 1932–33 років був не тільки геноцидом, а й масштабним грабунком. У першу чергу це пов'язане з діяльністю Торгсину, тобто Всесоюзного об'єднання для торгівлі з іноземцями. Іноземці – іноземцями, але саме через магазини цієї мережі влада СРСР почала грабувати власних громадян, дозволивши їм, в першу чергу селянам, обмінювати золото і коштовності на продукти харчування. Відкрита для чужоземних споживачів торговельна мережа зумисно була розбудована в сільській місцевості і виконувала завдання поповнення державних золотовалютних резервів. Довгий час інформація про це була заборонена і обмежувалась спорадичними згадками у літературно-публіцистичному дискурсі.

Тут доцільно нагадати слова Уїнстона Черчілля, який дав таку характеристику СРСР: “Секрет, загорнутий у таємницю, що приховує у собі загадку”. Власне, ці слова можуть бути епіграфом до дисертації І.В.Шуйського і водночас вони є найкращим поясненням того, чому тему його дослідження можна вважати актуальною і потрібною.

«Діяльність Торгсину у 1931–1936 рр., – абсолютно слушно наголошує сам дисертант, – є актуальним напрямком і невід'ємною складовою досліджень штучно створеного Голодомору в Україні. Механізм функціонування, особливості роботи столичної Харківської обласної контори, якою була створена і скеровувалась зразкова торговельна мережа на території кількох нинішніх областей, є актуальною та перспективною темою дослідження на основі репрезентативної джерельної бази, нових методологічних підходів».

Отже, актуальність теми дисертаційного дослідження не викликає сумніву і посилюється все ще наявним дефіцитом досліджень, що розкривають регіональну діяльність Торгсину у 1931–1936 роках. Спробою подолати таку ситуацію є дисертація І.В.Шуйського.

Дисертант чітко визначив об'єкт, предмет, мету дослідження, які логічно поєднуються із дослідницькими завданнями. Варто відзначити серйозну апробацію результатів наукового дослідження у 3 наукових працях, з яких 2 опубліковані у фахових наукових періодичних виданнях України, 1 – в закордонному науковому виданні. Крім згаданих, дисертант оприлюднив результати своїх досліджень ще у 13 публікаціях.

Презентабельною видається і участь автора у наукових форумах різного рівня. Безсумнівною є науково-практична значущість наукового доробку І.В.Шуйського для подальших досліджень феномену Торгсину, відтворення реалістичної картини Голодомору на Харківщині, а також для викладання курсу історії України відповідного періоду.

Структура і хронологічні рамки дисертації обумовлені характером і змістом дослідження. Вони відповідають визначеним автором завданням і дозволяють розкрити проблему.

В основу дисертаційного дослідження покладено ґрунтовну джерельну базу, яка відзначається на загальній вдалою поєднанням опублікованих та неопублікованих матеріалів. Віддаючи належне своїм попередникам, дисертант відкриває і аналізує незнані аспекти історії Торгсину на Харківщині.

Для свого дослідження дисертант залучив опубліковані збірники документів і матеріалів, довідників, мемуарну спадщину, періодичні видання, твори художньої літератури. Під час підготовки дослідження були опрацьовані матеріали 4 державних архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Державного архіву Харківської області. Слід підкреслити, що більша частина архівних матеріалів вперше залучена до наукового обігу.

Особливо варто підкреслити, що упродовж багатьох років І.В.Шуйський користувався (і користується дотепер) раритетними публікаціями (довідники, літературні джерела, радянська періодика та ін.), що зберігаються у фондах Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка. Це не лише засвідчує компетентність автора, а й значно підвищило науковий рівень дослідження, його цінність.

Ознайомлення з текстом дисертації дає підстави для висновку, що використані джерела інтерпретовані дисертантом фахово, сприяють обґрунтованості наукових положень дисертації.

І.В.Шуйський в процесі наукового пошуку використовував загальнонаукові та спеціальні методи, які забезпечили цілісний аналіз досліджуваної проблеми. Це дозволило сформулювати положення і висновки з високим ступенем обґрунтованості.

Формування, організаційна структура та функції Харківської обласної контори Торгсину, її торговельна мережа, кадри (це особливо цікаво читати) – ці аспекти знайшли відбиття у 2-му розділі дисертації. І.В.Шуйський вводить читача у широке коло проблем, показуючи, як конструювався механізм

викачування цінностей із селян і які кадри «розв'язували» цю проблему ціною обману і зловживань.

Дисертант переконливо обґрунтовує ключову тезу: «Ставлення до українського споживача як утримувача цінностей, які за невеликих витрат обов'язково мають перейти до державної скарбниці, превалювало при визначенні планів і впровадженні заходів керівництвом В/О «Торгсин» на території радянської України. Діяльність торгсинів прирівнювалася до хлібозаготівлі з тією відмінністю, що голодний селянин «добровільно» позбавлявся сімейних цінностей. Торгові відносини відбувалися за відомою з доіндустріальних давен схемою, яка дозволила метрополіям отримати максимальний зиск із колоній шляхом нерівноправної торгівлі».

Дуже виразно окреслено дисертантом той факт, що в другий період господарчої діяльності Торгсину (IV квартал 1933–1936 рік) знизилось золотонадходження. Причинами скорочення золотовалютних надходжень визнали зменшення попиту на товари, збільшення врожайності, дозвіл на вільну торгівлю хлібом, покращення постачання товарами інших торговельних мереж. Це – підтвердження, як комуністичний режим скористався бажаним (за словами одного дослідника) для Сталіна голодом.

Надзвичайно цікавими є ті частини з 3-го розділу дисертації, в яких йдеться про рекламу в діяльності Торгсину та про категорії споживачів. Дисертантові вдалося переконливо показати лицемірство і антигуманізм сталінського режиму на прикладі грошових переказів з Німеччини (яка була з січня 1933 року гітлерівською), що прагнула підтримати своїх земляків – німецьких колоністів на території Харківщини.

У 4-му розділі, аналізуючи, як державними органами здійснювався контроль за діяльністю Харківської обласної контори Торгсину, дисертант торкається теми порушень і зловживань, підкреслюючи, що ця тема потребує окремих досліджень. Дії міліції і ГПУ щодо Торгсину також виразно і посутньо відображені дисертантом.

Дисертаційне дослідження І.В.Шуйського справляє позитивне враження і заслуговує на високу позитивну оцінку.

Разом з тим хотілося б висловити деякі побажання.

1. Дисертант зазначає, що «теоретико-методологічна основа дослідження базується на загальнонаукових принципах історизму, науковості, об'єктивності, міждисциплінарності, неупередженості, системності, детермінізму».

Все правильно, крім того, що про жодну «об'єктивність» будь-якого (навіть серйозного!) історика говорити ніколи не доводиться. Адже *реконструюючи* минуле, дослідник обов'язково *конструює* його. Відтак може йтися лише про більш-менш реалістичне відтворення і розуміння подій і акторів минулого, реалістичну інтерпретацію подій минулого.

2. Наприкінці розділів 2, 3 і 4, як видається, доцільно було б зробити короткі узагальнюючі висновки.
3. На нашу думку, дещо по-іншому у 3-му розділі мала б виглядати (заочна) полеміка з Дмитром Солов'єм. Він висунув тезу, що серед відвідувачів Торгсинів, які здавали цінності в обмін на харчові продукти, переважали містяни, які мали цінні заощадження. Дисертант доводить, що це не так, що в умовах штучно створеного голоду система Торгсину була спрямована на викачку цінностей переважно з селянських родин. Проте цьому сюжету доцільно було б приділити більше уваги з огляду на те, що дехто із сучасних науковців стверджує, що міське населення постраждало від голоду не менше, ніж сільське. Хоча, можливо, дисертант сконцентрує увагу на цьому у окремій спеціальній публікації.
4. У висновках дисертації хотілося б бачити ширші рекомендації щодо напрямів подальших досліджень, щодо тих питань, які ще належить з'ясувати дослідникам. На жаль, дисертант чомусь не наважився на такі рекомендації, хоча має солідну основу для їх формулювання.

Однак ці міркування та деякі інші дрібні зауваження, що були висловлені дисертанту особисто, не применшують наукову новизну роботи І.В.Шуйського, його особистий внесок у розробку обраної проблематики.

Загальний висновок після ознайомлення із текстом дисертації «*Всеукраїнська система Торгсин на Харківщині: створення та функціонування (1931–1936 рр.)*» такий: дисертаційне дослідження є оригінальною, самостійною і цілком завершеною науково-дослідною роботою, що вирішує поставлені наукові завдання, відповідає вимогам до дисертацій, що подаються на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – Історія та археологія. Автор дослідження, Шуйський Ігор Володимирович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії.

Офіційний опонент

професор, доктор історичних наук
 головний науковий співробітник,
 керівник Центру історичної політології
 Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
 Національної академії наук України,
 заслужений діяч науки і техніки України

Ю.І.ШАПОВАЛ